FRIED ISTVÁN

Író, irodalom Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényében

A *Szindbád hazamegy* című regény élén ajánlás áll: *K. Gy. emlékének.*[1] Az értő, de még a kevésbé értő olvasó pillanatig sem habozna a monogram felfejtésében: Krúdy Gyuláról van, lesz szó, akinek „álneve" a regény címoldalán ékeskedik: Szindbád, majd a mű felütésében félreérthetetlenül azonosítódik „K. Gy." Szindbáddal: „Szindbád, a hajós, író és úriember – fiatalabb éveiben szeretett ez álnév mögé rejtőzködni – ..." Ilyen módon akár le is zárhatnók a még meg sem kezdett elemzést: Márai, maga lebbenti föl a fátylat, Szindbádról, azaz Krúdyról írt regényt. A mű mottójának folytatásában Krúdy Gyula életének (és ami azzal szinte azonos: legendájának) tanúit idézi meg, az első helyen a mainapság is róluk elnevezett vendéglő tulajdonosait, Kéhliéket, vendéglőjüktől[2] nem messze bújt meg Krúdy Gyula utolsó otthona, majd Bródyt, „a vörösbajszú főpincért"; Bródyéknak szintén Óbudán, előbb a Szentlélek téren, majd 1937-től a Korona utca 2. szám alatt volt vendéglője, ahol Krúdy még Molnár Ferenccel, Hegedűs Gyulával találkozott, megfordult itt Babits meg Osvát, a színészek közül Csortos Gyula, Fedák Sári, Fejes Teri, Rátkai Márton, Somlay Artúr, specialitása volt a török kávé, míg 1940-ben lebontásra nem ítélték az épületet.[3] A két nevezetes Krúdy-vendéglő tulajdonosai után következik csupán az ajánlás *írókat* célzó része. Az írók tehát a vendéglősök és a nők, a zsokék, a hajósok és az úriemberek közé szorulnak (úgy vélem, nem rossz társaságba!), hogy az ajánlás zárásaképp Márai kilépjen a leltározó író szerepéből, és egészen személyes nyilatkozatra ragadtassa magát: azoknak ajánlja a *Szindbád hazamegy* című regényét, „akik ismerték őt, s szerették és gyászolják a világot, mely utánahalt".

Tüstént felhangzik a nyomozó-kíváncsi irodalomtörténész oktondi kérdése: milyen világról beszél az ajánlásban Márai? Arról-e, amely Krúdyt életében körülölelte, és amely áldozatául esett a városrendezési elszántság nosztalgiákra és irodalmi emlékidézésre már akkor sem fogékony dühének? Vagy arról a tágabb környezetről, Magyarország-látomásról, amelynek terében és mitológába hajló idejében kibomlott Krúdy Gyula életműve? Vagy a II. világháborúnak már ekkor egész Európát megrázó és Magyarországot sem nagyon távolról fenyegető hangzavarába fúlna talán a békésebb korszak

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

emléke? Mi az, ami (feltehetőleg örökre, visszavonhatatlanul) múlttá válik: egy városrész, Óbuda (mint egykor a Tabán), amely Krúdy napjairól tanúskodhatott (volna)? Vagy az a *világ*, amelyben a vendéglős, az író, a zsoké, a hajós egy volt egy (hajós), író (és úriember) szeretetében? Létezett-e ez a világ egyáltalában azzal a realitással, amellyel szoros értelemben vett helyszínei, Kéhliék, Bródyék „kocsmája" (illetőleg Krausz Poldi mélységes múlttá süllyedt *Mélypincéje* a Tabánban)[4] léteztek, hogy írólátogatóik révén legendává nemesüljenek? Vagy pedig mindez csupán Krúdy Gyula regényeiben, cikkeiben lett „valóság"? A hangulatos kisvendéglők, kocsmák „misztikájá"-t írólátogatói formálták ki?; színes újságcikkek és riportok nemesítették? a bennük tanyázó „Krúdy-figurák" nevelték máig hatóvá? Egyszóval az a világ, mely „utánahalt", Krúdy regényeinek világa, miként az ifjabb kortárs és tisztelő Márai Sándor emlékezett vissza rá? Kevésbé esszébe illő fogalmazásban: a *Szindbád hazamegy* regényformájú értelmezési kísérlete-e a dualizmuskori és századfordulós írólétnek, életművet létrehozni segítő „világ"-nak, amelynek külső formája a legendaképződés stilizációs alakzataiban jut érvényre, „belső formájá"-t pedig a Márai által megvilágított Krúdy-életmű néhány, leglényegesebbnek tartott eleme segít kiképezni? Még másképpen körülírva: már az ajánlásban is irodalomról van szó, arról nevezetesen, miképpen formálódik egységes kulturális szöveggé, „világ"-gá egy heterogén jelenségegyüttes, amely létét, „irodalmiság"-át, irodalommal való egylényegűségét annak köszönheti, hogy tárgyi mivoltában „nyersanyagát" adja a Krúdy-életműnek; ha nem lenne oly elcsépelt és félreérthető, azt mondanám: „valóságfedezetét" a Krúdy-életműből kölcsönzött figurák és reáliák szolgáltatják, sőt: kissé megfordítva tételemet azt kockáztatnám meg, már az ajánlás előlegezi a *Szindbád hazamegy* oszcillációs módszerét, a Krúdy-legendák önreflexiós előadásától leng ki az előadás egy stílusimitáció ironikus megvalósításáig, a megidézés realitásától a megidézést elbizonytalanító (ám ezt az elbizonytalanítást kevéssé az előtérbe állító) módszerekig.

Ez azonban éppen nem csökkenti az irodalom és az író „központi" szerepét, a regény már idézett felütésében, az *író* ismét a hajós és az úriember szomszédságába kerül, Szindbád jellemzőjeként, egyben érzékeltetve, mint lesz azonossá a regényi értelmezés során *író* és *világa*, *életmű* és *legendája*. Hiszen a Szindbád névről megtudjuk már közvetlenül ezután, hogy *álnév*, ám a címtől az utolsó bekezdésig mintegy ez az *álnév* (írói álnév!) foglalja keretbe az egyetlen nap krónikájába zsúfolt *világ*-krónikát. (A keret másik tagja a cím másik szava: *hazamegy*, amelynek végső, titkos és ezért igazi jelentésére az utolsó mondatokban derül fény, mikor is: „A gyertya csonkig égett.") Igaz, a regény utolsó lapján Szindbád hajósként emlegettetik, majd

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

az „urak"-ról esik szó, az irodalomról és az íróról nem. Viszont Szindbád utolsó „aktív" cselekedete (is) az irodalommal kapcsolatos. Gondolatban végigtekint a „mintegy száz kötet könyv"-et tartalmazó szekrényen, „könyvek"-en, „melyeket Szindbád írt, mellékesen, amikor ráért életében; s most elcsodálkozott a hajós, mikor és hol volt ideje megírni e könyveket?..." A hajós csodálkozik tehát, de ne tévesszen meg bennünket a szerzőnek itt fájdalmas iróniába hajló hangja: a mintegy száz kötet jelentősége megnő, amint a következő passzust kezdjük el olvasni. „A gyertya lángja megvilágította Szindbád ágyát s az ágy körül székeken, asztalokon elszórt Jókai-füzeteket. Kinyújtotta kezét egy ilyen narancsszín füzet után s a »Tengerszemű hölgy« akadt kezébe. Lapozott a füzetben, de a vaksi fénynél homályosan látott csak; s másküllönben is elsötétedett a világ szemei előtt. Ezért kiejtette ujjai közül a füzetet, behúnyta szemét s mellén keresztülfonta karjait." Amire figyelmeztetünk: Szindbád világa az a korszak, amelynek talán legjelentősebb kiadói vállalkozása a százkötetes(!) Jókai-sorozat megjelentetése (a szélesebb közönségnek szóló, illetőleg a díszkötéses). Így Szindbád művei „mintegy" megismétlései egy korábbi gesztusnak, a Jókai életművéhez kapcsolódó „százkötetességnek". Erősíti ezt az értelmezési lehetőséget, hogy Szindbád utolsó mozdulata (a végső hazamenetel előtti pillanatokban) a Jókai-olvasás kísérlete, éppen *A tengerszemű hölgy* akad kezébe, amely regény is, emlékidézés is, kalandos történet a női állhatatlanságról meg a tűnt ifjúság tündértavának felemlegetése.[5] Mindenképpen: Jókai, akinek füzetei szinte beterítik a szobát, író és irodalom, olvasást mímelő cselekvés, a végső búcsú előtt még egyszer belefogódzás a tisztelt és becsült elődd művébe; pillanatnyi visszatérés abba a világba, amelyből vétetett, amelyet továbbgondolt, amelyet továbbírt. A hajós és író az utolsó pillanatokban is visszatalált oda, ahol igazán otthon érezte magát. Szindbád is, Krúdy is, de Márai is. Az utazás mámorától megfosztott Márai Jókai-cikkének ezt a címet adta: *Haza*, majd leírja: „Hazamegyünk Jókaihoz."[6] Ilyen módon megy haza Szindbád is Jókaihoz, mint célja előtti utolsó állomáshoz; és így zárja be Márai a kört, amely a címmel és az ajánlással kezdődik, és végkicsengésképpen Jókaival, egyik (kései) regényével közelít a befejezéshez. Ám utalás ez a mozzanat Krúdy Gyula Jókai-értelmezésére is, amely több vonatkozásban vethető egybe Márai Krúdy-értelmezésével. Azt a kutatás már (ugyan nem kielégítő módon, mégis) tárgyalta,[7] hogy főleg az ifjú Krúdy írásművészete (inkább, mint az idősebb kori) Jókai regényeiből (is) merített, nem annyira a zsánerképek idézőjeles alkalmazása terén, mint inkább a nosztalgiába vegyült irónia előadást meghatározó módjából. S ha Márai Sándor teljes joggal ír Jókai-világról, célozva a Jókai-életműre mint öntörvényű glóbuszra, Krúdy

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

is ekképpen fogja föl a százkötetes Jókai-Magyarországot: letűnt korszakként, irodalmi-kulturális emlékké nemesedő hagyomány voltában emeli át a maga regényvilágába jellegzetes-különc figuráit, tájait és kiváltképpen „hírértékű" stilizációs (olykor lirizáló, máskor erőteljesen retorizáló) eljárásait. Egy hosszabb idézet árulkodik Krúdy Jókai-értelmezéséről egyfelől, „régi-Magyarország"-képéről másfelől:

„Álltak ott őszbe borult férfiak, akik a Jókai szemével látták Magyarországot, amikor a fájdalom és a nyomorúság nem égette még a tekintetüket. Látták Kárpátot és Adriát, Erdély aranybányáit és Bánát búzáját. Látták a boldogan sütkérező kisvárosokat és a babiloni serénységgel épülő nagyvárosokat. Látták a megelégedett és legfeljebb a regényeken elmerengő polgárságot, a nyugodt megélhetést biztosító nyugdíj reményében dolgozó hivatalnokokat, az érzelmességre és regényességre ráérő középosztályt – látták: hölgyeink jóságát a szent házasságban és vidor, önfeledt táncát a leánynságban, majd művelt tapasztalt öregségét a kályha mellett –, látták Jókai regényhőseit eleven alakban Pest régi utcáin és az alföldi országutakon; Jókai tájait a középkoriasan csengő harangszavú Felvidéket és a keleties színes Al-Dunát, Jókai nemes érzelmeit, a honleányok gyengéd szíveiben és a férfiak önfeláldozásában. Látták azt a Magyarországot, amelyet Jókai megírt."[8]

Rövidre zárva így folytathatnám dolgozatomat: Márai látta azt a Magyarországot, amelyet Krúdy megírt. S ezt formálta regénnyé. Talán bővebben kifejtve még világosabbá válik, hogy már Krúdy sem húzott író–irodalom–élet között határozott elválasztó vonalat; amikor Jókai-Magyarországról írt, akkor mintha egyenlőségjelet tett volna a hírlapíróként, vándorként, a fogadókban megélt kalandokban megismert környezet és Jókai regényvilága között; mintha Jókai *regény*figurái népesítenék be (nemcsak az olvasók képzeletének, hanem) a városoknak és a vidéknek minden zugát (is). Krúdy úgy látta Jókait, mint olyan írót, „aki önmaga is úgy rendezte be életét, mintha valamely regényalakját utánozná..." *(Az öreg Jókai)*[9] S ha idősebb korában kiesni látszott az időből, még kapcsolattalanságában is például szolgált arra, miként lehet, lesz eggyé „élet" és irodalom, miként értelmezi egymást a valóságnak minősített világ és a művészi képzelet. Másutt, mikor Krúdy búcsút mond Senki szigetének, hasonló gesztusokkal azonosul a Jókai-regényvilág és egy hajdani Magyarország „dialogizáló" felfogásával. Olyan értelemben beszélhetünk regényszöveg és realitás dialógusáról, hogy az álomba tűnés, a félhomályba vesző olvasmányemlék irodalomnak is, „életnek" is jellemzője, köztük nem egyszerűen átjárás található, hanem mélyebb („strukturális") hasonlóság. Mindkettő csak a másik ismeretében konstituálódhat. Ekképpen szól Krúdy Gyula Jókairól *(Búcsú Senki-szigetétől)*: „Ilyen

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

volt valamikor Magyarországon az élet? – kérdezzük magunkban, mintha egy messzi tartományban járnánk, ahol egykori ismerőseink mind a temetőbe kerültek..."[10]

Márai Krúdy-látomását sok tekintetben Krúdy Jókai-látomására alapozta. Amikor Krúdy élete folyamán oly sokszor vissza-visszatért Jókaihoz, számot vetett a Jókai-Magyarországgal, a maga álom-Magyarországát Jókai alapvetésére építette. Márai írói magatartása ebben nagyon tudatosan a Krúdy-imitáció mentén alakult: élete folyamán megannyiszor fordult Krúdyhoz vissza (még emigrációjában is!), a Szindbád-Krúdy alakváltás (írói pályája szempontjából) időszerű voltára ráérezve éppen a *Szindbád hazamegy* című regényében irodalmi legendát avatott egy írói világot feltárni kívánó regény tárgyává. S ezen keresztül érzékeltette (a rendkívül fontos záró jelenetben): amiképpen az utazás kezdetén, úgy az utazás végén is ott az irodalom, a mű, ott az írói magatartás, amely műalkotássá válik (válhat), minden, ami az életben lényeges (lehet), a műben, a mű által történik. Ezt tanúsítja Márai Sándor is, amikor egy hangsúlyozottan korszerűtlennek ható írói magatartást, egy, az újabb (újság)írói technikák fényében avultnak tetsző művészi módszert állít szembe „eredeti" Krúdy- és kortársi szövegekkel. Ha Füst Milán Altenberget, Márainak is kedves szerzőjét, akképpen gyászolja, hogy: „akinek már első sorai is olyan mély zene, milyet az ember egyszer már gyermekkorában hallott",[11] illetőleg Altenberget bemutatandó, korábban arról a „dallam"-ról szól, amely az osztrák írót a „a köznapi discours-ok költőjé"-vé teszi, mintha Márainak Krúdyról szóló gondolatait előlegezné; Füst Milán mindehhez azt teszi hozzá, hogy „megyünk előre a thématlanság útján, a csinált dolgokból a létezők tiszta költészetéig, a kő hangulatáig, a világ hangulatáig, a dolgok lelkéig, a jelentéktelenségek kölészetéig, a *tiszta költészetig.*"[12] Márai ekképpen jellemzi Krúdyt: „Mert ez az irály teljesen zenei, szólamok vonulnak át a lazán összefűzött történeteken. E szólamok makacs és öntudatlan ismétlődéssel hangzanak fel művében",[13] miközben a háttérben ott komorlik „a magyar félmúlt köde". Csak annyi kiegészítést fűzök ide, hogy a *Szindbád, a hajós* szófordulat vagy kitétel Joyce *Sinbad the Sailor*jére[14] is emlékeztethetne; mint ahogy az egy nap történéssorozata, Szindbád tudatárama, amelyben föltetszik a magyar múlt és a jelen, elvonul előtte az írók világa meg az irodalom világa, a létezés peremére szorított hétköznapi magyar történelem, feltehetőleg nincs olyan veszedelmesen távol a kiváltképpen újítónak és forma-forradalmárnak minősített Joyce-tól, mint azt az első pillanatban hihetnénk. Nincs olyan nagyon messze, sőt a két mű sok tekintetben egymásra is vonatkoztatható lehetne: hasonlóképpen élnek szerzőink a művüket meghatározó irodalmi vonatkozásrendszernek struk-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

túraszervező erejével; a világirodalmi allúziók (Márai esetében: súllyal magyar irodalmi utalások) irodalom- és szövegköziséget eredményező módszerével.[15]

Márai regénye (nemcsak címével, első mondatával, hanem a regénynek mintegy közepére kerülő, írásjelekkel megosztott, valójában egyetlen nagy körmondattal,[16] amely Szindbádot alkotás közben láttatja) sokszínű, világirodalmi, magyar irodalmi és osztrák–magyar mentalitástörténeti hagyományba kapcsolódik. A *Szindbád* – mint közismert, és mint már ebben a dolgozatban többször is leíratott – elsősorban írói *álnév*, amellyel Krúdy az *Ezeregyéjszaka* mesevilágára (is) utal, s ebben az összetett szóban a *mese* legalább olyan fontos tényező, mint e mesevilág *keleti*es vonzásköre. Ez a keleties mesejelleg motivikus érvénnyel húzódik végig a regény szövegében, hol díszítő elemként, illetőleg nemzetkarakterológiai mozzanatként, hol erősítve a mesei, ezeregyéjszakai jelleget. Hogy aztán a regény finálájában egyetemes vonásokkal gazdagodjék, részeként a Szindbád-legendának. Mielőtt végigtekintenénk a regény keleties motívumain, emlékeztetek arra, hogy Joyce-nál szó- és nyelvjátékba öltöztetett mítoszutalásban jelentkezik Szindbád, a hajós emléke, hogy a névváltozatok révén fokozatosan öltsön újabb meg újabb alakokat, megőrizvén azonban a jelentéssel egyre kevésbé rendelkező hangtest-alapot. Márai esetében a motívum alakváltozatairól szólhatunk, amelyek a mese, a keletiesség, a magyar mint keleti nép jelentéskörében egyre rétegzettebbé teszik az alapmotívumot. Előbb a fürdőben jelenik meg Szindbád a hozzá fűződő keleties hiedelmek visszatükröződésében: „...ahol mindenki ismerte, s az öreg, kövér dögönyözőmesterek olyan tisztelettel és örvendezéssel fogadták, mintha valamilyen konstantinápolyi nagyúr tért volna vissza, janicsárai élén, török pasákkal övezve, háremébe és kéjlakába, a Boszporus partján." A „keleties" külsőségek a környezetrajz révén teljesednek ki, Szindbád ott ül, ahol „négyszáz esztendő előtt már Musztafa és Szolimán pasa is áztatta podagrás, szorbettől és a földi hurik dédelgetéseitől kissé megviselt, odaliszkok babusgatásától kissé ernyedt tagjait." A kihallatszó irónia ellenére megalapozódik a Szindbád-mítosz: „a hajós" és író legendája találkozik a hely szellemével; a hely szelleme viszont Szindbád megítéltetésére van hatással. A keleties légkör körüllengi a hajdani korba alámerülő írót és hajóst, és így egy lesz az emlékekkel, maga is az emlékidézés részévé válik. Másutt az idegenség megjelenési formája a keleties pompába öltözött nagyváros, Szindbád hűsége mintegy a keletiesen csillogó Budapest tagadása. Ám az a tény, hogy ismét Kelet játszik szerepet a hely szellemének minősítésében, a Szindbádhoz fűződő legendárium erősségére utal. „Mert hasztalan ragyogott Budapest, mint egy napkeleti ünnep-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ség kristálycsillárokkal teleaggatott Yildiz-kioszkja, Kelet és Nyugat határvonalán, a Duna partjain: a magyar szívében vidéki ember maradt..."

Szindbádot írás közben sem hagyja nyugodni Kelet kísértése. Aligha dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a századfordulós, hivatalos „keleti-magyarság",[17] a „volgai lovas" démonivá növesztett változata jelenik-e meg Márai regényhőse tudatában, mint aki egy Ázsiából Európába szakadt nép végzetét van hivatva megtestesíteni, vagy Ady jelképei közül talált Márai könyvlapjára *Az ős Kaján?* Mindkét esetben irodalmi idézéssel állunk szemben, nem pusztán atmoszférateremtő művészeti fogással, hanem a századfordulós magyarságélmény Krúdy által képviselt változatának márais értelmezésével. Hiszen értelmezésről van szó, az alkotó Szindbádot megjelenítő Márai tirádája befejező mondataiban, zárásul és összegzésül a keletiség képletét rajzolja meg, az „egyedül vagyunk" gondolatát vázolja föl, a Kosztolányi által megénekelt kismagyart, aki néma, s akinek a nagyvilág nem érti a szavát. Ezzel ismét visszaértünk az irodalomba, az író-alkotó művész és az irodalom értelmezésekor alakot kapó írói magatartáshoz, amely a keletiesnek, a meseinek és a mondainak számos változatát képes felsorakoztatni: „Ilyenkor a démonnal viaskodott Szindbád, mely elkísérte a magyart Ázsiából, fekete volt és vigyorogva guggolt a lovasok mögött, a nyeregkápába kapaszkodva – a démonnal, melynek nincs neve, melynek szavát nem érti senki, csak a magyar. Ezért írt Szindbád. De erről a titokról csak kevesen tudtak az országban."

Következő idézetünk a Krúdy-életmű igen lényeges szektorára utal. Jóllehet a keletiesség újabb variánsa jelentkezik, ezúttal inkább világszemléleti, mint dekoratív-stilisztikai, legendaképző – kifejezetten művészi vonatkozások kerülnek az előtérbe. Szindbád hazamenetele előtt derül fény magatartásának igazi mozgatórúgójára, valóban bölcsen titkolt „filozófiájára". Látszat és valóság feszül egymásnak, az egykori hedonizmusát egy napra újra- és visszaélő Szindbádról tudjuk meg, miféle eszme vezérelte-vezérli életútján, melyik az az út, amelyen véglegesen hazafelé tart. A kezdet és a vég egybeesése, az először meg az utoljára megpillantott egymást kiegészítő, egymást értelmező harmóniája a keleti bölcselet tanításai révén misztikus távlatba emeli a hazatérés ritmusát. Hiszen az első pillanattól kezdve a szertartás (íratlan) szabályai szerint cselekszik Szindbád, szertartássá válik az étkezés, kiváltképpen a bor elfogyasztása, nem pusztán az életélvezet utolsó fellobbanásának lehetünk tanúi. Ami azonban Szindbád egész gondolkodását áthatja, az a vonzódás Kelet bölcseletéhez. A leszűrt tanulságok valóságra váltása sosem adatott meg számára, hiszen a számadás órájában tetszik ki, hogy az ő sorsa harc volt „a méltatlan környezettel, a tudatlan-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

sággal, ízléstelenséggel, az ál-irodalommal, a süket embertelenséggel". A bölcsesség tiszta magasából alá kellett ereszkednie az irodalomba, íróként kellett küzdenie irodalmi tereken. De mielőtt utoljára indulna el a vörös postakocsi, elkövetkezhet a vágy újragondolása – akár elmulasztott lehetőségként.

„Most úgy érezte, hogy ez a különös nap, amikor minden olyan volt, ahogyan már ezerszer látta s olyan is, mintha most látná életében először és ugyanakkor utoljára mindazt, amit szeretett, elérkezett a fordulathoz, mikor békélt lélekkel adhatja át magát a hajós a nirvána hullámainak. Mert Szindbád szíve mélyén hitt a keleti bölcsességben s legszívesebben pap lett volna Buddha valamelyik kolostorában, ahol beretváltfejű szerzetesek olyan közömbösek, mint sás a szent tavakban s a fájdalom úgy pereg le a lélekről, mint a vízcsepp a lótuszlevélről.[18] Ilyen szerzetes szeretett volna lenni Szindbád."

Nyilvánvaló, hogy a mesés, ezeregyéjszakás Kelet képzetétől messze távolodott Márai leírása, hogy annál közelebb kerüljön Krúdy gondolatvilágához. Ugyanis a mai kutatások fényében már messze nem meglepő állítás Krúdy és a keleti bölcsesség kapcsolatrendszerének emlegetése. Ezúttal (nem felmondva az idevonatkozó vizsgálódás eredményeit)[19] azt emelem ki, hogy Márai a Krúdy-világ felidézésekor a Krúdy-életmű igen fontos gondolati rétegére hivatkozik; rekonstruálása során egyfelől Krúdy költői bölcseletének keleti forrásvidékére hivatkozik, másfelől viszont a maga Kelet-képzetéhez közelíti a Krúdy-életműből kiolvasott buddhista vonásokat. Márai hasonlatai megteremtik azt a hangulati-környezeti hátteret (hangsúlyozottan a stílusbravúr erejével), amely által hitelesítődhet a meglepőnek és váratlannak tetsző gondolatfutam, elmélkedés a *különös nap* eredményezte megvilágosodásról. Hiszen amit Márai Szindbád belső monológba átcsapó töprengései során érzékeltet, az a visszatekintés fájdalmában létrejövő megvilágosodás, a rádöbbenés a mulasztásra, a felkészülés sürgető parancsa szerint az utolsó nagy feladatra. A múltból „az igazi hallgatás órái" üzennek felé, Szindbád már csak a lényegeset fogalmazza meg, azt is rejtjeles üzenetképpen, a beavatottak számára érthetően. Ezért szükséges az elbeszélőnek az értelmező pozíciójába helyezkedni, megvilágítani, mit jelent(het) Szindbád kijelentése. „Ebben az órában, mikor a hajós nekikészült barátaival a hallgatásnak, mint egy keleti szerzetes az elmélkedésnek, már nyugtalanabbul dobogott Szindbád és Budapest szíve." Egy egészen rövid időre mintha felködlene Kelet mesevilága, Szindbád régmúlt álmai szembesülnek a főváros rideg tényeivel. „A neonfények vonítani kezdenek a mulatók, üzletek, színházak gondoktól sötét homlokzata fölött s a város oly félelmesen megváltozik, mint egy ka-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ravánszeráj, ahol mindenki a boldogságot keresi." Szindbád rádöbben, hogy a mesevilág nem több illúziónál, a homályban egyre élesebben látó és a megismerés józanságától vezetett író számára csak a hallgatása tornyába való visszalépés marad: „De Szindbád hallgatott, mert tudta, hogy a boldogság más vidékre költözött s csak könnyű lábnyoma maradt a szigeti sétautak vörös agyagjában. Ezt a lábnyomot látta most élesen Szindbád, indián pillantással; s hallgatott." A hallgatás nem elnémulás, hanem a „beszédes csönd" jelzése, meg a kontemplációé, a tevékeny szemlélődésé, a lét egy magasabb fokáé. Szindbád nem a világból lép ki, hanem abból a világból megy el, „melyhez nincs már igazi köz"-e. Felismervén a magát szépnek hirdető új világ kisszerűségét, léttagadását, kilép belőle, hogy végre hazamenjen.

A távozás pillanatában válik Szindbád csukottszemű arca bölccsé, lesz hasonlatos ama szerzetesekéhez, akiknek életvitelét vállalni tudta volna. A *Szindbád hazamegy* záró mondatában tehát magasabb szinten összegződik a létszemlélet titka meg a sokjelentésű *Kelet* misztériuma; a magatartássá nemesedő világtudás és a kontemplációval jelzett bölcs létforma. A cím is értelmeződik ebben a befejező passzusban, a „hazamegy" jelentése kibővül, míg a *Szindbád* álnév éppen a Keletre utalással lehet tartalmasabbá. Mindehhez járul a szűkítést célzó gesztus: *urak*ról van szó, ahogy a regény első mondatában úriemberként aposztrofáltatott a regényíró, másutt: Török Gyula „szakállt viselt, mint Keleten az urak". Amikor Szindbád mögött elmarad a világ, az irodalom is ott található az elhagyott javak között; gondolatait őrzik a kötetek, a Jókai-életművel vetélkedő mennyiség. Egyéniségét, példáját, életvitelét azonban csak a regénnyé formálódott legendáriumból lehet majd megismerni, azaz: *regény*ből, irodalomból, íróról és írók szőtte legendákból táplálkozó nyelvi műalkotásból. Bárhonnan indulunk is el, az irodalomhoz jutunk vissza, és ez korántsem oly természetes, jóllehet deklaráltan íróról szóló szépirodalmi értelmezést formált regénnyé Márai Sándor. A már több ízben említett, de alább először szó szerint idézendő záró mondat némileg talányosnak tetszik, többféle értelmezési lehetőséget kínál (e tárgykörben is): „Csak Keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek." Alig van olyan szó vagy szerkezet, amely e mondatban ne tartalmazna sokfelé ágazó utalásokat. A *Kelet*[20] igen rétegzett jelentéstartalmáról már volt szó, kiváltképpen fontossá teszi a magyar író és élet minősítése, amely ennek a kiemelten lényeges keleti vonásnak hangsúlyozásával írónak, irodalomnak egyediségét sugallja. A közömbösség és méltóságteljesség az „urak" elől hiányzó jelzőket pótolja, így éppen ez a jelzőtlenség lesz jellemzővé. Felületi tulajdonságból magatartássá válik a

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

megjelenési forma. Hogy a hazatért író, halott alkotó tartásában a *nézés* lesz dominánssá, a hasonlat elevenségét van hivatva érzékeltetni. Vagy a szellem maradandóságát (hiszen Szindbád ekkor válik egyértelműen és vitathatatlanul „bölcs"-csé). Az időpont megjelölése (időhatározói alárendeléssel) egyszerre határoz meg és bizonytalanít el, mutatja a végpontot és lebegteti a végtelen felé a történéseket. A mellékmondatban ellentmondásra lelünk. A „vége van": periódusokat választ el egymástól, a „valami" tétovaságot, körülíratlanságot fejez ki. Együtt azonban a följebb bemutatott *magatartás* révén csupán ennek a történetnek és nem általában a Történetnek zárásaként funkcionál. Hiszen visszautal a Krúdyról írt Márai-cikkekre, Krúdynak Jókai-cikkeire, a Krúdy-legendára, amely (nem teljes joggal) az elmúlt idő dicsérőjének minősíti Krúdyt. Miképpen? Azáltal, hogy a mű utolsó bekezdése *Szindbád* nevét leszámítva egyetlen utalást sem tartalmaz Szindbád író voltára vonatkozólag. Szó esik a bölcsességbe emelkedésről, a keleti urakkal való hasonlóságról – és befejezésképpen a korfordulóról. A „vége van valaminek" – a korábbi Márai-írások fényében – úgy is értelmezhető, hogy lezárult egy korszak. Egy élet valóságának elmúltával az élet más dimenzióba költözik, azok emlékezetébe, akiket Márai regénye ajánlásában felsorol. Köztük az írókéba, mint ahogy Szindbád merengései során megidézi írótársait, kit saját nevén, kit becenevén, mást fantázianéven. Igaz, ők nem annyira Krúdynak, sokkal inkább Márainak írótársai (a kronológiai tévesztés tudatos manipulálás eredménye).

Márai saját veszteségét siratja, (mégis) regényhősével gondoltatja végig a magyar irodalom sorsát, amely szintén azzal a tanulsággal jár, hogy véget ért egy korszak. Talán az irodalomé, talán az ezt az irodalmat felnevelő világé. Talán mindkettőé. Szindbád tűnődéseiben testet ölt e világ elmúlásán érzett fájdalom, annál is inkább, mert kontrasztként felbukkan ama világ elmosódott képe is, amely felváltja az egykorit. S ennek a világnak az a neonfény a talmi jelképe, amely a technicizálódást idézi föl, a meghitt-bensőséges (kis)városiasság helyébe a „nagyvárosi fények"-et, a vidéki Magyarország már csak emlékekben merül föl, a valóság: Budapest, amely csak kocsmáiban, kopottas szállóiban őriz valamit a tűnőben lévőből. Krúdy az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című könyvének második kiadásához előhangot mellékelt. Ebben olvashatjuk: „Utazó könyv. Benne van egy pillantás a régi Magyarországból, amelyet manapság némelyek már Szent Magyarországnak is neveznek."[21] Ezt a gondolatot viszontláthatjuk a *Szindbád hazamegy*ben, amelyben a legtöbb Krúdy-idézet éppen a fent említett műből származtatott át. Krúdy-Szindbád alakja egybeolvad regényhőseiével, mindenekelőtt Rezeda Kázmérral (természetesen olyan Szindbád-történetek is

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

idegondolandók, mint amelyekben „Szindbád elmegy deszkát árulni"). A számos idézet és utalás mellett éppen a Krúdy-idézet tónusa az, amely Márai művéből is visszaköszön. Ez a tónus felismerhető a mondatszerkesztésen éppen úgy, mint szereplő–irodalom–regény egymásra vonatkoztatásában: *Felvéghy* neve kifordítása az *Alvinczi*énak, hogy Szemere Miklós neve is fölbukkanjon, mintha a Krúdy-figura márais átváltozását egyenlítené ki. S ha alábbi idézetünk szerint Krúdy megteremti a regény(figurá)-t a regényben (emlékeztetőül: Szindbád regényírókkal példálózik, Gárdonyi Gézát bevonja udvarlásai körébe, a táj *szeptember vége* felé a hajdani operettdívára emlékezteti), a „London" leírásába pedig Márai belopja tárcáját, amelyet a „London" lebontása alkalmából írt[22] és mindehhez Krúdynál található előzményre. Alvinczi úgy örvendett Bécsnek, a bécsi életnek, akár „egy regényhős", állítja Krúdy,[23] mintha nem regényhősről mondaná. Talán ez az önreflexiós gesztus, ez az elidegenítő szemlélet az, amely arra késztette Márait, hogy Krúdyról szóló írásaiban ne csak a tévesztethetetlen *dallam*ot, hanem a humort is lényeges tulajdonságként emlegesse. S ha Krúdy-imitációra, Krúdy-(meg)idézésre adta fejét, tovább kell gondolnia az önreflexió lehetőségeit; azaz azt, hogy miképpen tematizálható, regényben tárgyiasítható a Krúdy-regényírás (és a Krúdy-élet-mű) módszere. Hiszen a szó szerinti idézés elsősorban azt szolgálja, hogy a Krúdy-regényvilágba vezessen be egy, a Krúdy-élet-művet regénytémaként és irodalmi korszakként egyként szemlélő író. Irodalomból készül irodalom; nem egyszerűen Krúdy és Márai (regény)dialógusa, hanem egy olyan kulturális, mentalitástörténeti szempontból figyelemre méltó és eszmetörténetileg a konzervativizmus látszatában „utómodern" szöveg, amely úgy utal vissza Krúdy-Magyarországra, hogy irodalommá válását minősíti legjelentősebb hozadékának, mivel maga is ebből az irodalomból teremti meg annak ellenpontját, készíti elő tematizálódását, válik esszévé a szó eredeti értelmében. Aligha becsülhető le az a tény, hogy Sőtér István Krúdy-tanulmányában a Márai-regényre szinte irodalomtörténeti dokumentumként hivatkozik, mint amely a „ködlovag"-problematikának egyik legpontosabb és legszebb leírása.[24]

Két idézetre van még szükségem, hogy legalább részben kikerekítsem eszmefuttatásomat. Az egyik az irodalom hiányával beszédes, az irodalom (látszólag) kizáratik: „Szindbád az örök dolgokat szerette s a kocsma, a bor, a nirvána, az elmerülés, Buddha és a bölcseség örök dolgok voltak." Az irodalom tehát itt (is) elmarad, hogy az *utalás* révén mégis domináns helyet foglaljon el: a nirvána, Buddha, az elmerülés Krúdy idézett regényének „örök dolgai", a kocsma és a bor pedig szintén Krúdy (és Márai) hétköznapi szertartásainak eszközei. A szent és a profán – vághatjuk rá könnyelműen, ha

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

nem akadt volna magyar bölcselő a XX. században, aki megírta a bor filozófiáját. S a kocsma mint áldozati színhely, a bor mint kultusz tárgya és eszköze még messzebbre utasítja a filoszi nyomozást; a profán szentség és az irodalomban kibeszélt, fikcióvá emelt-süllyesztett szent összefüggéseit, magas és mély egymást tükrözését, fenséges és triviális mélyebb egységét tanúsítja. Krúdy (és Márai) révén ismét, megint és mindig irodalom. Másik idézetünk tömörségében még inkább meghökkentően mutatja a följebb említett korrespondenciákat: „Elemér úgy ivott, ahogy Liszt Ferenc zongorázott." Ez a fajta humor a nosztalgiától fényesedik ki, nem vicc, annál kevesebb is, több is, akár iróniának is nevezhetnők. Végezetül a *Szindbád hazamegy* parafrázis voltára hozok egy példát. Krúdy Péter áhítatos-komolyan ír bátyja utolsó napjáról: „Az ébredő tavasz egy május délutánján vette még egyszer kalapját és utólszor elindult hazulról, körülnézni talán, vajon rendben marad-e utána a bús magyar világ."25 Ezt követőleg esetleg megengedhető némi rövidre zárás. Ki tudja, ezt a mondatot emelte-e Márai magasba, tisztította meg, világította át, ellenőrizte Krúdy- és Krúdyról írt szövegekkel, nevette ki, értett vele egyet, látott benne regénytémát?26 Annyi bizonyos, hogy a *Szindbád hazamegy* az első mondattól kezdve szövegekre reagált, s egy irodalmi korszakkal, Krúdy Gyula korával folytatott termékenynek bizonyuló dialógust.

1 MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegy*, München, 1979. A továbbiakban ebből a kiadásból idézek, amely az 1943-as kötet fotomechanikai utánnyomása.
2 Vö.: GUNDEL Imre–HARMATH Judit, *A vendéglátás emlékei*, Bp., 1982, 178.
3 Uo., 98–99, 245–246. Vö. még: KEMÉNY András, *Lehúzták a 110 éves híres óbudai Bródy-kávéház redőnyeit*, Esti Kurir, 1940. júl. 8. Vö. még: *Krúdy világa*, gyűjtötte és írta TÓBIÁS Áron, Bp., 1964, 561–565.
4 GUNDEL–HARMATH, *i. m.*, 172–174.
5 Minderről részletesebben: JÓKAI Mór, *A tengerszemű hölgy* (1890), Bp., 1972, 324–333.
6 MÁRAI Sándor, *Haza* = Uő, *Ihlet és nemzedék*, Bp., 1992, 131–133.
7 NAGY Miklós, *Krúdy és Jókai* = Uő, *Virrasztók*, Bp., 1987, 315–327.
8 KRÚDY Gyula, *A magyar milliomos*, Magyarország, 1921. aug. 13. Az 1945 után kiadott Krúdy-válogatások „cenzúrázva" közlik ezt az írást. Az első mondat harmadik tagmondatát, valamint a második mondatot a hírlapi közlésből emeltem vissza a szövegbe.
9 KRÚDY Gyula, *Irodalmi kalendáriom. Írói arcképek*, Bp., 1989, 166–168.
10 Uo., 155–158.
11 FÜST Milán, *Búcsúszavak Peter Altenberghez*, Nyugat, 1919, I. köt., 214.
12 FÜST Milán, *Peter Altenberg. Auswahl aus meinen Büchern. (Ed. Fischer, Berlin)*, Nyugat, 1908, II. köt., 425–430.
13 MÁRAI Sándor, *Krúdy* = Uő, *i.m.*, 78.
14 Idézi HAMVAS Béla, *James Joyce Ulyssese*, Nyugat, 1930, I. köt., 816. Vö. még: JOYCE, James, *Ulysses*, Hamburg–Paris–Bologna, 1933, II. köt., 741. (Sinbad the Sailor and Tinbad the Tailor and Jinbad the Jailer etc.) SZENTKUTHY Miklós átírásában (*Ulysses*, Bp., 1966, 833): „Szindbád

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a Szélzenész, és Tinbád a Tintamész és Dzsinbád és Dzsingaléz" stb. A következő bekezdés szójátékba rejtett kozmogónikus képeiben Leopold Bloom a nap nyugtával hazatér, lefekszik ágyába, a kezdet és vég egybeesését tanúsítva: „Going to dark bed there was a square round Sinbad the Sailor roc's auk's egg in the night of the bed of all auks of the rocs of Darkinbad the Brightdayler." Szentkuthy Miklós átköltésében: „Sötét ágya felé lépve éjágyában kockerek Szindbád zenész sziklamadár fehértojás mindenmadár őstojása, mikor éjbád a Pirkadész."

15 Olyan Krúdy-mondatokra gondolok, mint amelyek Márai-stílusimitációját inspirálhatták: „Hol szoktak az ilyen elfelejtett, régi világbeli emberek feltűnni? Sehol máshol, mind Budának legrégibb utcáin, az úgynevezett Tabánban, ahol kiskocsmák szivárványos ablakai mögött annyi szomorú, csalódott ember üldögél, akik már Pest ifjonti életére többé nem kíváncsiak." *Hetvenötesztendős Kálnay László, vagyis a tabáni kocsmák pajkosa = Irodalmi kalendáriom...*, 253.

16 Az *Utazások a vörös postakocsin*, Bp., 1977. kötetekben található művek hasonló típusú „tirádái": *Nagy kópé*, az Ő volt az... (I. 329) kezdetű mondat; *Kékszalag hőse*, Hat hónap múlt... (II. 288); Május volt Pesten... (II. 331–332); Keveselltem... (II. 407–408) kezdetű mondatok.

17 A *Szindbád hazamegy* egy helyütt egymás mellett említi Széchenyi Istvánt, ennek a gondolatnak XIX. századi megnevezőjét Szemere Miklóssal, aki sok tekintetben Széchenyi eszmevilágát vallotta a magáénak. A Széchenyi–Szemere–Krúdy-viszonyról vö.: SZÖRÉNYI László, *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy Gyula műveiben = Magyarok Bécsben – Bécsről (Tanulmányok az osztrák–magyar művelődési kapcsolatok köréből)*, szerk. FRIED István, Szeged, 1993, 104–106.

18 Ez a mondat szó szerinti idézet KRÚDY Gyula, *Őszi utazások a vörös postakocsin* című regényéből = Uő, *Utazások...*, I. köt., 311. Krúdy pusztán utal forrására: LÉNÁRD Jenő, *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába*, Bp., 1911, I. köt., 203, valamint Bp., 1913, II. köt., 299. Itt jegyzem meg, hogy e Krúdy-regény befejező lapjai több idézetet tartalmaznak a Lénárd-műből: Krúdy 309 (a nibbánamról) – Lénárd I, 215; Krúdy 310 (idézőjeles mondat) – Lénárd II, 162; Krúdy 311 (a hat világtájról) – Lénárd II, 42. Az *Őszi utazások...* IV. részének címe: „Nem boldog a magyar"; ez a mondat visszamegy Szemere Miklós nevezetes Széchenyi-pohárköszöntőjére, amely 1897. február 7-én hangzott el. Vö.: SZÖRÉNYI, *i. m.*, 105. A regényben is elhangzik ez a mondat, Márai Szindbád szájába adva egyszerre idézi Krúdyt, regényhősét és a regényhős modelljét.

19 SZÖRÉNYI, *i. m.*, 109, 117–118.

20 A regényben egy-egy félmondatban bukkannak föl Dzsingisz kán, a „keleti bálványok", a Gobi sivatag – a bemutatott alapmotívumot színező jelleggel.

21 *I. m.*, 157.

22 MÁRAI Sándor, *Műsoron kívül*, Újság, 1936. júl. 10.

23 KRÚDY, *Őszi utazások...*, 168.

24 SŐTÉR István, *Krúdy Gyula* = Uő, *Ködlovagok, Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor, előszó: MÁRAI Sándor, Bp., 1942, 183, 187.

25 KRÚDY Péter, *Krúdy Gyula élettörténete*, Bp., 1938, 31. Sok tekintetben a *Szindbád hazamegy* egyik forrásának tekinthető.

26 Idézhetnők HAMVAS Béla, *Patmosz I.*-ből (Szombathely, 1992, 18.) is azt a passzust, amely Márai Szindbád-diagnózisához hasonló képlettel szolgál: „A világ szó két értelemben használatos. Az egyik értelem a görög kozmosz, a másik a hely, ahol az ember él, de nincs otthon." A két értelem egymással szemben állva is felel egymásnak, akárcsak a *Szindbád hazamegy* egy *kozmikus* napjában a világ és az *otthontalanság*. Hamvas egy másik dolgozatában a *Finnegans wake*-et elemezve állapítja meg: „Joyce világa, keleti szóval: sangsara világ. Tisztán látszatok, tünemények, jelenségek világa, amelyeknek igazi élete ben[n] van az érthetetlen és értelmetlen mélységben – s amelyeket csak a hallatlan magasságra emelt, megtisztított, ragyogó, nirvánaszerűen tündöklő szellem-tudat lát, az a szellemtudat, amelyet a jelenségek üres sangsara-játéka már nem téveszt meg és nem ránt bele a szomorú és zavaros zsivajba: magas, távoli, nyugodt, fölényes, – csaknem isteni." (Napkelet, 1939, II, 91.) Hamvas mondatai a *Szindbád hazamegy* zárása szempontjából is meggondolkodtatók.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.